

TVRĐAVA BAN VIR U TREBINJU: ULOGA U POLITIČKOM ŽIVOTU I ODBRANI HERCEGOVINE

Sažetak: Trebinje je, sa tvrđavom Ban Vir kao najvećim fortifikacijskim objektom, predstavljalo jedno od najznačajnijih mjesta u odbrani južnih granica Bosanskog ejaleta u 17. i 18. stoljeću. Područje Trebinja, posebno nakon vojne okupacije Risna 1684. i Novog 1687. godine od strane Mletačke Republike, za osmansku upravu postalo je ključno u konsolidaciji i obnovi odbrambenog sistema na širem teritoriju Hercegovine. U tom smislu, na mjestu prethodne tvrđave izgrađena je nova i snažnija koja je imala višestruku ulogu u osiguranju periferije i unutrašnjosti Bosanskog ejaleta. Rad problematizira politički kontekst osmansko-mletačkog rata (1684-1699), prilike pod kojima je građena tvrđava Ban Vir u centralnoj jezgri trebinjske kapetanije i njene arhitektonske karakteristike. Također, na osnovu do sada neobjavljenih dokumenata iz Osmanskog arhiva u Istanbulu, rad tretira pitanje organizacije i upravljanja tvrđavom Ban Vir, vrste i finansiranja vojnih rodova koje su povijesni izvori evidentirali u njoj, te druge aspekte vojno-političkih odnosa na tom području.

Ključne riječi: Ban Vir, Trebinje, Bosanski ejalet, Hercegovina, Osmansko carstvo, fortifikacije.

Trebinje od Kandijskog do kraja Bečkog rata (1645 – 1699)

Iskustvo ratovanja sa Mletačkom Republikom od druge polovine 17. stoljeća imalo je presudan uticaj na oblikovanje političkih i uopće društvenih prilika u Bosanskom ejaletu. Područje Trebinja za vrijeme Kandijskog rata bilo je poprište organiziranih prodora mletačke vojske i hajdučkih četa iz Crne Gore, koji su uzrokovali ozbiljne materijalne i ljudske gubitke, te pokrenuli talas migracija stanovništva. Rat je, posebno u širokim narodnim masama pravoslavnog stanovništva, dočekan kao pogodan trenutak za oslobođenje

od osmanske vlasti. Njegovi su predstavnici u ljeto 1645. godine kotorskom providuru Paulu Gradenigu uputili zajednički potpisano pismo kojim ga izvještavaju da "pozdravljaju početak rata i preporučuju se »za naše stare stvari«".¹ Jedan od najvećih upada u Hercegovinu izvršili u bokeljski hajduci u martu 1655. godine i tom prilikom su opljačkali Trebinje. Sa sobom su preko Cavtata prisilno odveli i značajan broj zarobljenih civila.² Zbog sve snažnijih napada makarskih hajduka i Peraštana u Hercegovinu, osmanska vlast je pristupila gradnji vojnog odbrambenog pojasa koji su činila utvrđenja podignuta od Neretve do Novog. Ta mjera, međutim, nije imala značajnijeg uspjeha, jer su hajdučke čete bile mnogobrojnije u odnosu na posade kula u pograničnom području. Trebinje, kao središte istoimene kapetanije osnovane prije 1664. godine³, svoju užu jezgru naselja formiralo je oko prvobitne tvrđave koja je izgrađena iste godine.⁴ Bila je to građevina sa mnogo arhitektonskih nedostataka u smislu postojanja strateških elemenata poput osmatračnica, puškarnica i debljine zidina, što je Trebinje i njegovu okolinu činilo ranjivim kada su u pitanju vojne akcije hajduka. Od uspostave osmanske vlasti pa do kraja 17. stoljeća Trebinje i Novi, koji je zbog svoje geografske blizine za trebinjsku oblast predstavljao nesumnjivo strateški najznačajniji grad, pripadali su istoj nahiji. To je razlog zbog kojeg su oba grada decenijama bila primarni vojni ciljevi Mletačke Republike. Neprijateljstva između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike u Dalmaciji okončana su potpisivanjem sporazuma 1669. godine i definisanjem granice Bosanskog ejaleta prema mletačkim teritorijama u Dalmaciji i Boki Kotorskoj.⁵ Pod vlašću sultana ostao je Risan kao vrlo važno vojno uporište Osmanlija na Jadranu.

Mir je trajao petnaest godina, dakle do 1684. godine, kada su u jeku rata Osmanskog Carstva i Svete lige, obnovljene ratne operacije sa Mletačkom Republikom na području Bosanskog ejaleta. Cijeli trebinjski kraj se, kao i ranije, našao u fokusu mletačkih vlasti, ali i Dubrovnika koji je sa strahom dočekao vijest o pristupanju Mletačke Republike savezu Svete lige. Ivan Kolbo, providur u Kotoru, izvijestio je 11. januara 1687. godine o napadu koji Dubrovnik planira izvesti na Trebinje. Prema informacijama koje mu je dao harambaša Periša Mandić, za tu akciju se "udružilo 700 Dubrovčana sa pet

1 Vojslav J. Korać 1971, 104

2 Radovan Samardžić 1983, 135.

3 Hamdija Kreševljaković 1980, 137.

4 Raif Hajdarpašić 1998, 39.

5 Snježana Buzov 1993, 1-35.

arambaša i 80 hajduka“ koji namjeravaju “udariti na Trebinje pod zapovijedi Rafa Gučetića, koji je hajduke prahom i olovom opskrbio”.⁶ Kao odgovor na to, u namjeri da osigura svoj interes u Hercegovini, mletačka strana je odlučila da izvrši vojni prodor u trebinjski kraj. Prelazeći preko dubrovačke teritorije, generalni providur se početkom augusta 1687. godine sa oko 5.000 vojnika iskrcao u Slanom, odakle je napao i privremeno osvojio nekoliko sela u Popovom polju.⁷ Njihov je cilj, prema izvještaju izaslanika austrijskog cara Dominika Karadina, bio “da zauzmu i popovski i trebinjski kraj, koji zajedno okružuju cijeli teritorij ove republike (...)”.⁸ Najteži udarac Mlečani su zadali Osmanlijama zauzimanjem Novog oktobra 1687. godine. U žestokim borbama vođenim za Novi, svjesni da bi gubitak ovog osmanskog uporišta u neposrednu opasnost doveo i Trebinje, učestvovali su mnogi istaknutiji Trebinjci. Tada je poginuo trebinjski Bilal-aga, dok se Topal-paša sa 4.000 vojnika uslijed eskalacije sukoba i poraza prisilno povukao iz okupiranog grada.⁹ U talasu iseljavanja iz Novog u Trebinjsku nahiju su izbjegle mnoge muslimanske porodice. Među onima koji su se doselili u Hercegovinu bio je Osman-aga Resulbegović, dotadašnji novski kapetan, koji će za vrijeme svoje kapetanske uprave u prvim decenijama 18. stoljeća Trebinje učiniti jednim od razvijenijih i najutvrđenijih gradova Bosanskog ejaleta. U namjeri da osiguraju trebinjsko zaleđe, Osmanlije su okupili vojsku u Gacku i Trebinju, odakle su u Klobuk, koji je nakon pada Novog za osmansku vlast postao najisturenija tačka trebinjske oblasti prema Mlečanima, poslali vojsku kao pojačanje graničarima. Mletački izvještaji tog vremena govore o prisustvu oko 5.000 osmanskih vojnika u Trebinju.¹⁰ Nakon uspjeha i osvajanja Novog, mletačka vojska je marta 1688. godine uz pomoć crnogorskih hajduka planirala napad na Trebinje i Gabelu. U jednom od napada Mlečana i Nikšićana minirana je trebinjska kula koja je u eksploziji pretrpjela ozbiljnu materijalnu štetu.¹¹ Od tada se Trebinje nalazilo u potpunom okruženju neprijatelja. Mletački izvještaji iz novembra 1689. godine govorili o uspjesima vojske koja je u trebinjskom kraju osvojila deset kula. Naredne godine mletačka vojska izvršila je dva napada na trebinjsku tvrđavu, ali nije imala uspjeha. Mletačkoj se vojsci, koja je brojala 1.800

6 Vojislav J. Korać 1971, 121.

7 Isto, 123.

8 Grga Novak 1935, 21-22.

9 Ante Figurić 1930, 34.

10 Vojislav J. Korać 1971, 125.

11 Isto, 128.

vojnika, tada suprotstavilo 500 branilaca tvrđave.¹² Nakon nekoliko teških napada i osvajanja velike tvrđave koja ga je branila, Trebinje je palo pod vlast Mlečana 1694. godine.¹³ Do kraja Bečkog rata u trebinjskom kraju smjenjivale su se mletačka i osmanska uprava. Prema nekim autorima, Osmanlije su još 1696. godine u Trebinju gradili "prvu utvrdu (ićesar) na mjestu Ban-viru" koja je bila opasana jakim zidovima.¹⁴ Uoči potpisivanja mirovnog sporazuma na njenim fundamentima nastavljena je gradnja potpuno nove i znatno ojačane fortifikacije.

Prva faza gradnje tvrđave Ban Vir (1690 – 1704)

Padom Novog pod mletačku vlast 1687. godine Osmanlije su izgubile politički i vojni uticaj u ovom području. Usljedilo je iseljavanje hiljada hercegovačkih muslimana u krajeve oko Trebinja, Nikšića i Bara. U to vrijeme kapetan Novog bio je Osman-aga Resulbegović iz ugledne hercegovačke porodice čiji su članovi tokom 18. stoljeća imali ključnu ulogu u političkom životu Trebinja. Mir uspostavljen odredbama sporazuma u Sremskim Karlovcima iz 1699. godine za Osmansko carstvo nije bio garant dugoročne stabilnosti, zbog čega je centralna vlast odlučila uložiti značajna sredstva u izgradnju novih i obnavljanje postojećih utvrđenja u pograničnim oblastima. Implementacija ove osmanske politike započela je već 1700. godine.¹⁵ Završetkom Bečkog rata, osim Novske, nestale su kapetanije Imotska i Gabela, čime je na teritoriju Hercegovine ostala samo Trebinjska kapetanija. Značaj ove kapetanije, koja je nakon pada Novog zbog svog povoljnog geostrateškog položaja postala i najperspektivniji vojno-politički centar u Hercegovini, usmjerio je pažnju osmanske administracije na gradnju putnih komunikacija i odbrambenih tvrđava u njoj.

U Trebinju je prije 1700. godine, na lokalitetu koje je obuhvatala stara jezgra grada postojala jedna manja osmanska utvrda u povijesnim izvorima evidentirana pod imenom Banj Vir.¹⁶ Radilo se o građevini slabije izrade koja je do završetka Bečkog rata već bila ozbiljno devastirana. Jedan dokument

12 S. Novaković 1884, 95.

13 Grga Novak 1935, 131.

14 Ante Figurić 1930, 35.

15 Hamadija Kreševljaković 1980, 18.

16 Vojislav J. Korać 1971, 207.

Dubrovačkog arhiva iz 1663. godine u Trebinju spominje jednu kulu koja je opasana sa kamenim zidom visine do pet metara i debljine više od jednog metra.¹⁷ Imala je zasebne ulaze kao i tajne izlaze koji su se koristili u slučaju opasnosti od zauzimanja tvrđave od strane neprijateljske vojske. Prema drugim izvorima, 1690. godine imala je jednu kulu sa oborom koji je bio opasan zidom.¹⁸ Povijesni izvori koji bi ponudili više saznanja o izgledu te prvobitne tvrđave su oskudni. Šest godina kasnije arhitektonski prostor tvrđave činile su tri kule: tzv. državna, vjerovatno objekat upravne zgrade sa pratećom vojnom posadom (prim. op. A. Z), te Hadžihasanovića i Saradžića kula.¹⁹ Mali kompleks kula tada je bio zaštićen bedemom koji je polazio od "tzv. Malih vrata" koja su bila na Trebišnjici kod zgrade bivše Gimnazije, zatim "u blagom luku obilazio je prostor ove zgrade, onda skretao na istok i pored Careve džamije izbijao opet na Trebišnjicu, južno od zgrade kasnijeg mekteba". Takav izgled tvrđava Ban Vir je zadržala do Karlovačkog mira 1699. godine.²⁰ Smirivanje tenzija u Hercegovini i povremeni upadi hajdučkih četa na pogranična naselja uslovia su potrebu gradnje nove i jače tvrđave, koja će u perspektivi biti adekvatna kompenzacija za do tad najsnažniju fortifikaciju - Novi.

Zbog veoma teškog stanja na hercegovačkom krajištu, osmanske vlasti su procijenile da cijelim područjem koje je izloženo mletačkim napadima, osobito Trebinjem i njegovim zaleđem, mora da upravlja iskusan vojni kadar. U tom smislu, uzimajući u obzir zahtjeve stanovnika ovog područja, na položaj trebinjskog muhafiza 1692. godine imenovan je Redžep-paša Nevesinjac. Bio je, prema objašnjenju centralne vlasti, "sposoban da čuva trebinjsku krajinu, zaštititi raju, i da je narod sa njim u svakom pogledu zadovoljan".²¹ Potvrdu tome daje i *arzuhal* kadije od 12. jula 1693. godine koji sadrži opis kvalifikacija, vojničkih vještina i primjera hrabrosti Redžep-paše iskazane na položaju muhafiza trebinjske tvrđave.²² Od proljeća 1694. godine Mlečani su intenzivirali svoje aktivnosti u Hercegovini i zauzeli nekoliko strateški vrlo značajnih naselja u Hercegovini.

17 Raif Hajdarpašić 1998, 51.

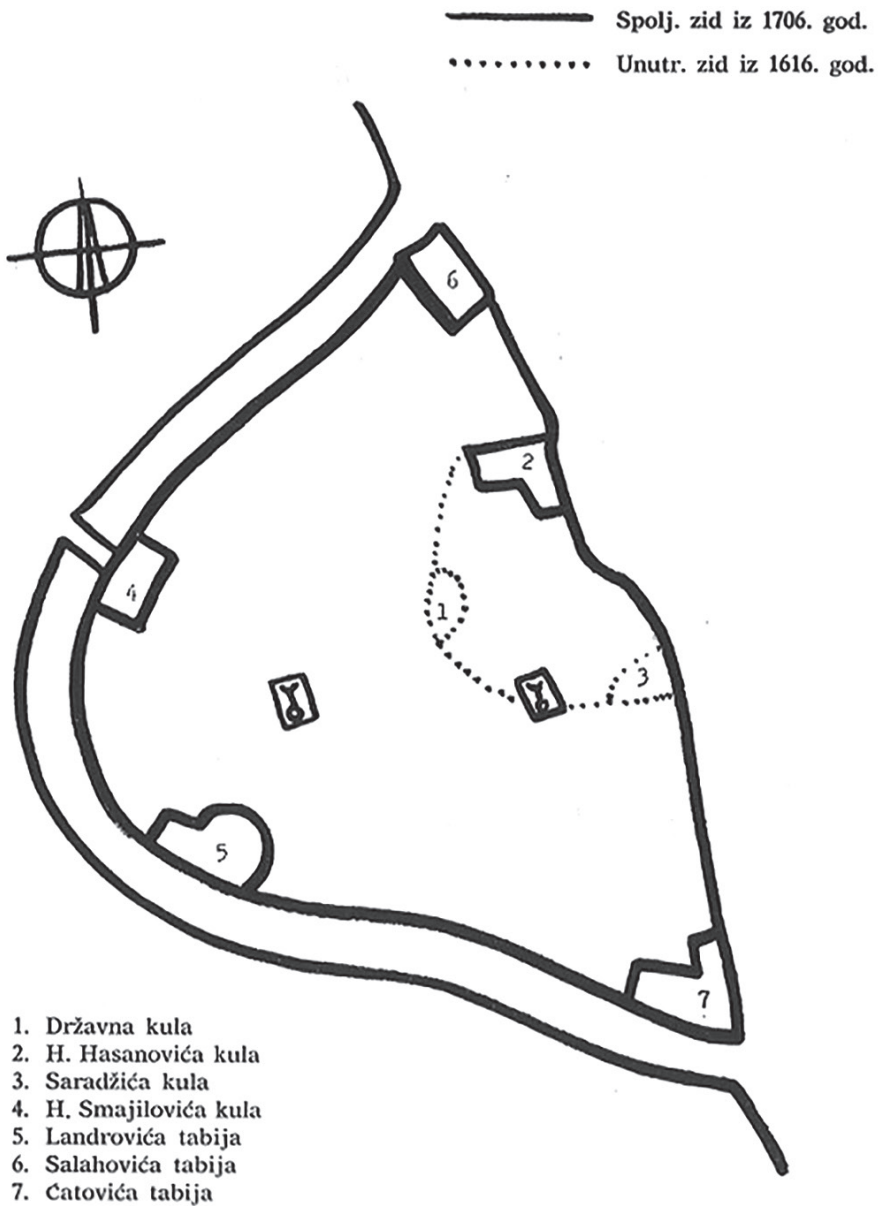
18 Vladislav Skarić 1933, 42.

19 Ante Figurić 1930, 49.

20 Vojislav J. Korać 1971, 209.

21 Faruk Taslidža 2015, 23.

22 T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İE.DH,11.1035.

Prilog 1. Tlocrt tvrđave Ban Vir iz 1616. i 1706. godine²³

²³ Isto, 225.

Mletačkim zauzimanjem tvrđave Klobuk 1694. godine situacija u trebinjskom kraju postala je dodatno složena, zbog čega je Redžep-paša privremeno smijenjen sa pozicije. Kasnije, u dva navrata, 1695. i 1699. godine postavljen je za hercegovačkog sandžak-bega. Za to vrijeme inicirao je obnavljanje nekoliko porušenih ili oštećenih hercegovačkih tvrđava. Da je nadzirao radove na obnavljanju tvrđave Ban Vir, vidi se iz njegovog izvještaja centralnoj vlasti od 19. augusta 1701. godine u kojem, između ostalog, izvještava o aktivnostima provedenim s tim u vezi.²⁴

Nakon Čitluka i Gabele, koje su okupirali sredinom jula, započeli su pripreme za ofanzivu na Trebinje. Strahujući od mletačke intervencije, stanovništvo Popova polja predložilo je plaćanje danka, ali su Mlečani to odbili prijeteći da će ga smatrati neprijateljem ukoliko se ne odvoje od Osmanlija. Ključnu ulogu u vojnim operacijama zauzimanja utvrda u Popovu polju, a kasnije i opsade Trebinja, imao je Ivan Burović, soprintendant i guverner Novog. U nekoliko sela pod njegovom komandom ubijeno je više od 60 ljudi, među kojima je bilo i civila. Trebinje je u takvim okolnostima bilo nespremno za organizaciju jače odbrane, pa je nakon prodora mletačke vojske i spaljivanja pašine kule otpor branilaca trebinjske tvrđave u potpunosti slomljen. Dubrovčani su 17. augusta 1694. godine obaviješteni o mletačkom zauzeću Trebinja.²⁵ Za vrijeme uspostavljanja mletačke vlasti u Trebinju 1694. godine, ili nekoliko mjeseci ranije, izvršen je popis svih važnijih toponima i građevina zatečenih u ovom području. Evidentirani su na karti mletačke provenijencije datiranoj iz 1694. godine. U tom smislu, označeni brojevima zabilježeni su:

1. Karavanska cesta za Ragusu (Dubrovnik).
2. Lug.
3. Manastir Tvrdoš.
4. Kula koja štiti manastir.
5. Selo Mostaći sa crkvom gdje žive Morlaci.
6. Selo Zasad sa 3 kule. Jedna od Jusufa Babovića i druge dvije od (njegove) braće.
7. Selo Carina sa kućama.
8. Selo Hrupjala sa 3 kule. Jedna od Mehmedovića, druga od Sulejmanovića i treća od Adilbegovića.
9. Selo Podglivlje sa kućama i jedna kula od Mahmuta Paripovića.

24 T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, DVNSMHM.d., 111.2499.

25 Bogumil Hrabak 1980, 95.

10. Selo Gorica sa kućama.
11. Necvijeće.
12. Most kojim se prelazi rijeka kad je visoka (nabujala).
13. Brdo Svetog Petra.
14. Popi (dio Polica) sa džamijom i tri kule. Jedna od Jusuf-age Resulovića, a druge dvije od braće (?)
15. Police sa 3 kule. Jedna od Jusuf-age Bračkovića i druge dvije od braće Murata Kov(r)ića.
16. Selo Čičevo sa 3 kule.
17. Cesta koja ide prema Zupcima.
18. Džamija sa 3 trgovine (butige).
19. Selo Rasovac sa kućama i jednom srušenom kulom.
20. Selo Bugovina sa kućama i kula Balagića.
21. Luka sa kućama (dentro) unutra.
22. Lapja sa kućama (dentris).
23. Selo Zgonjevo sa kućama i sa 2 kule. Jedna od Galijatovića, a druge od (?).
24. Selo Bihovo sa kućama i 2 kule. Jedna od Mustaf-age Hadžovića, a druga od Omerovića (Omera).
25. Selo Volujac sa 2 kule. Jedna od Kusturica, a druga od Vafirovića.
26. Bijograd sa kućama.
27. Gomiljani sa kućama.
28. Kula od Korića.
29. (?) sa kućama.
30. Bandini (tvrđava ili kula), stara (?).
31. Bandini (nova tvrđava ili kula), napravljena od Turaka.
32. Riječina.
33. Plitki pritoci kad je rijeka nabujala (visoka).
34. Selo Pridvorci sa kulom porušenom od vojske prošle godine.²⁶

26 Archivio di Stato di Venezia, Trattasi di: 1. Trebinje (Dalmazia), Fondo. P.T.M., b.472, F.672, disegno1, olim sala margherita serie LXXXVIII, 8 ora in cassettiera 14041. Kartu ustupio g. Čerimagić Ibro.

Prilog 2. Mletačka karta Trebinja iz 1694. godine
 (Kartu, koju je pronašao u toku svog istraživanja u Arhivu u Veneciji, ustupio
 g. Čerimagić Ibro)

Druga faza gradnje tvrđave Ban Vir (1704-1721)

Proširenje i gradnja nove tvrđave zahtijevalo je potpuno novi projektni pristup, s obzirom da je stanje u kojem se nalazila starija građevina krajem 17. stoljeća bila u veoma lošem stanju. Zbog činjenice da je značajan dio stare tvrđave Ban Vir bio izgrađen od drvene konstrukcije²⁷, sultan Abdurrahman je već 1704. godine uputio naredbu tadašnjem namjesniku Bosanskog ejaleta hadži Elči Ibrahim-paši da se u što kraćem periodu od kamenog materijala počne "sada što se nahodi na sred Trebinja grad Ban-Vir za graditi".²⁸ Kao odgovorno lice za nadzor izvršenja poslova je imenovan hercegovački sandžakbeg Ibrahim-paša. Drugi dio obaveza prema ovome planu preuzeli su na sebe bosanski i hercegovački alajbeg, njihovi zaimi i timarlije, te neferi iz tvrđava Počitelj, Vidoški i posada Ban Vira.²⁹ Na izgradnji tvrđave bio je angažiran veliki broj zidara iz Dubrovačke Republike, naročito klesači kamena i krečari, što govori o strateškom značaju ovog projekta.

Trebinje je od 1700. godine postalo možda i najveće gradilište u Bosanskom ejaletu. S obzirom da se radilo o vrlo ambicioznom poduhvatu, za izvršenje poslova gradnje tvrđave bila je potrebna ozbiljna radna snaga. Najveći broj radnika činili su domaći ljudi, ali je trebinjski kapetan Kasum-paša zahtijevao da mu se u Trebinje pošalju i najiskusniji dubrovački majstori. Lokacija na kojoj su se odvijali radovi nije bila zahtjevna, što je omogućilo nesmetan transport sirovina i materijala. Zahvaljujući Kasum-paši i Ahmed-agi, ćehaji bosanskog namjesnika, tokom 1705. i 1706. godine uspješno je realizirana prva i najvažnija faza izgradnje trebinjske tvrđave.³⁰ Premda su decenijama kasnije na njoj vršene manje građevinske preinake, ipak se 1706. godina može smatrati godinom završetka njene gradnje. U tom trenutku predstavljala je najutvrđeniju fortifikaciju u Hercegovini. Gradnja Ban Vir tvrđave izazvala je veliku pažnju i interes Mletačke Republike. Izvještaje o tome mletačkom duždu slao je kotorski providur Frančesko Donado. U njima se, između ostalog, govori o uključivanju visokopozicioniranih osmanskih dužnosnika u Bosanskom ejaletu u ovaj projekat. Drugim izvještajem dužd je upoznat sa naredbom vezira kojom je izvršeno prebacivanje nekoliko topova iz banjalučke tvrđave u trebinjsku radi sigurnosti ljudi i zaštite gradilišta.³¹

27 Šerbo Rastoder 2011, 43.

28 Hamdija Kreševljaković 1954, 16.

29 Enes Pelidija 1989, 118.

30 Vladislav Skarić 1933, 42.

31 Enes Pelidija 1989, 118.

Tvrđava je, po Donadovom dopisu pristiglom deset dana kasnije, trebala da se gradi na udaljenosti pola dana hoda od mletačke granice.

Prve tri decenije u Trebinju obilježene su nastavkom gradnje tvrđave i urbanizacije grada. Vrlo važnu ulogu u tom procesu imao je Osman-beg Resulbegović, koji se u vrijeme Bečkog rata istakao kao vrlo energičan i sposoban osmanski dužnosnik. Kao trebinjski muhafiz početkom 18. stoljeća bio je aktivni sudionik rješavanja trgovačkih i drugih političkih sporova na granici Hercegovine i Dubrovnika. Kao ovlaštenu zastupnik Osmanskog Carstva, ispred Bosanskog ejaleta, učestvovao je u pregovorima prilikom uspostave osmansko-mletačke granice u Dalmaciji uoči Karlovačkog mirovnog sporazuma.³² Prema dostupnim povijesnim izvorima, Osman-beg Resulbegović je 1707. godine carskim fermanom imenovan pašom sa titulom miri-miran³³, a kao trebinjski kapetan prvi put spominje se 21. septembra 1712. godine.³⁴ Svoju vlast u Trebinju, sa različitim funkcijama, su na najvišem nivou članovi ove porodice održavali sve do ukidanja institucije kapetanija.

Od druge polovine 1706. godine osmanska administracija nastavila je ulagati dodatna sredstva za potrebe jačanja tvrđave Ban Vir. U Trebinjskoj kapetaniji su za cijelo vrijeme njenog postojanja bili prisutni gotovo svi rodovi bosansko-osmanske vojske. Najveći broj vojnika bio je stacioniran u centralnoj tvrđavi, a ponekad se dopunjavao ljudima iz drugih nahija koje su gravitirale Trebinju.

U tvrđavi Ban Vir, na temelju podataka iz kontrolnog deftera Ban Vir tvrđave od 16.02.1119. po H./19. maja 1707. godine, evidentirani su slijedeći vojni rodovi:

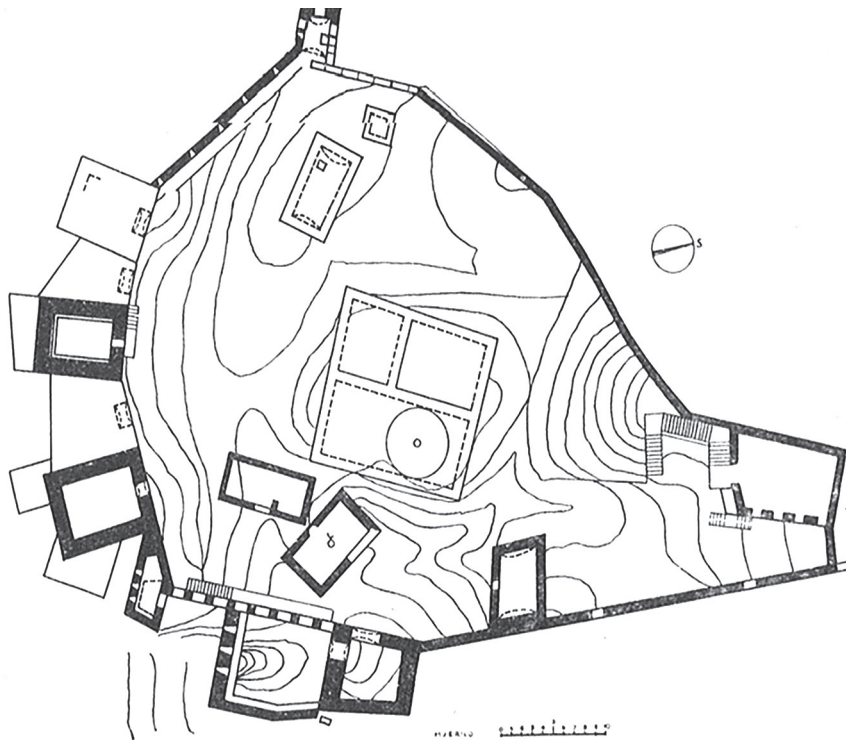
- Farisi, konjanici (I formacija): 58
- Mustahfizi/stalni posadnici, redovna posada: 51
- Azapi/pješadija (I formacija): 51
- Azapi/pješadija (II formacija): 40
- Azapi/pješadija novi (II formacija): 41
- Pasban (noćna straža): 20
- Azapi/pješadija novi: 35
- Farisi, konjanici (I formacija) novi: 35
- Farisi, konjanici (I formacija) novi: 35

32 Alen Zečević 2022, 203-205.

33 Šerbo Rastoder 2011, 38.

34 Hamdija Kreševljaković 1980, 138. Neki autori navode da se Osman-beg Resulbegović u svojstvu trebinjskog kapetana spominje 23. septembra 1712. godine. Šerbo Rastoder 2011, 39.

- Tobdžije: 30
- Martolosi (I formacija) novi: 28
- Martolosi (II formacija) novi: 28³⁵

Prilog 3: Tlocrt grada Ban Vira u Trebinju³⁶

Do 1710. na granici sa Mletačkom Republikom bio je izgrađen veliki broj osmanskih tvrđava. Te godine su Trebinje, kao i drugi fortifikacijski objekti u tom području, bili dijelom kompaktnog i vrlo čvrstog odbrambenog pojasa koji se protezao linijom od tvrđave Ban Vir, Arslanagića mosta na Trebišnjici, Korjenića, Klobuka, te Žabljaka do Skadarskog jezera.³⁷ Dinamika radova pratila je vrlo turbulentna politička zbivanja u Hercegovini, zbog čega su bili učestali prekidni u izvršenju građevinskih zahvata na tvrđavi. Trebinjske age Ali-beg i dizdar tvrđave Hasan-aga su 12. augusta 1711. godine uputili

35 T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, D.BKL.d 32311.

36 Hamdija Kreševljaković 1954, 16.

37 Andrija Luburić 1934, 21.

molbu Dubrovčanima da im pošalju ljudstvo za vađenje kamena za klačinu, jer unutar tvrđave namjeravaju "sagradit jednu građu u carevu građu"³⁸. Da se proces urbanizacije odvijao vrlo intenzivno, govori i podatak da se izvan tvrđave Ban Vir počelo formirati trgovačko naselje sa kućama i dućanima.³⁹ Dućani, magaze i druga mjesta za razmjenu robe, čiji su vlasnici bili uglavnom muslimani, nalazili su se vjerovatno na lokaciji kasnije tzv. Gornje čaršije. Značajan poticaj ekonomskom razvoju trebinjskog kraja dala je trgovina, koja je poslije završetka Bečkog rata doživjela punu ekspanziju u Dalmaciji i Hercegovini.

Osman-paša Resulbegović, koji je u međuvremenu bio unaprijeđen u čast *miri-miran muhafıza* (čin, najviši muhafiski komandant), od 1719. godine počeo je sa praksom zakupljivanja *malikana* (zakupi carina) za trgovačke skele u Stonu i Dubrovniku preko kojih se decenijama odvijao izvoz soli.⁴⁰ Promet ljudi i roba povećao se nakon što su Novom i Risnu na mletačkoj teritoriji sa radom počele dvije trgovačke skele, što je izazvalo oštre proteste Dubrovnika. Odnosi sa Dubrovnikom pogoršali su se 1714. godine u vrijeme novog rata Mletačke Republike i Osmanskog Carstva, kada su pobunjenici iz Crne Gore ostvarili saradnju sa jednim dijelom stanovnika Dubrovnika. U toku Osman-pašinih vojnih mjera pacifikacije područja prema crnogorskoj granici grupa pobunjenika je izvršila prodor do Trebinja i ozbiljno ugrozila sigurnost nove tvrđave Ban Vir.⁴¹ Zapaljeno je nekoliko kuća i izvršena pljačka stanovnika, dok su napadi na tvrđavu, uprkos odsustvu većeg broja branilaca grada i osmanske posade, bili bezuspješni.

Zbog nenamjenskog trošenja novca, što je bio jedan od razloga rastućeg nezadovoljstva vojnika u tvrđavama, Visoka Porta je naredila da se sva novčana sredstva namijenjena isplatama vojničkih plata i pratećih obaveza koriste isključivo u te svrhe. Plate posade i drugih funkcija unutar tvrđave varirale su svake godine u zavisnosti od prihoda akumuliranih u državnoj blagajni. U trebinjskoj tvrđavi prvi konjanik-vitez imao je 1704. godine dnevnu platu od 60 akči.⁴² Godine 1707. *odobaša* drugog ranga imao je primanja u dnevnom iznosu od 12 akči.⁴³ Iste godine *prvi faris* (konjanik-vitez) tvrđave je primao

38 Hamdija Kreševljaković 1954, 16.

39 Isto.

40 Alen Zečević 2022, 212.

41 Isto, 210.

42 T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 188 18164.

43 T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 150 14772.

dnevnu platu u iznosu 10 akči.⁴⁴ Tvrđava Ban Vir 1712. godine imala je i *tataragu* (šefa pošte).⁴⁵ U odnosu na druga utvrđenja u odbrambenom pojasu Hercegovine na jugu, nova trebinjska tvrđava imala je nešto veći broj vojnika. Njena posada 1714. godine je, prema dostupnim izvorima, imala 499 vojnika, a njihov godišnji prihod iznosio je 1.230.398 akči.⁴⁶ Tvrđava Ban Vir imala je dva dizdara, ali se ne zna da li je tako bilo stalno. Broj posade u tvrđavi se dopunjavao službenicima drugih kapetanija, a nerijetko i susjednih sandžaka.

Vrijeme Osman-pašino upravljanje Trebinjskom kapetanijom je, između ostalog, obilježeno i dovršetkom najvećih radova na tvrđavi Ban Vir. Time je tvrđava, ali i Trebinje kao naselje, dobilo svoju urbanu fizionomiju koja je u najvećoj mjeri svoj izgled zadržala do početka 20. stoljeća. Na temelju radova svog prethodnika Kasum-paše, djelujući u nešto složenijim političkim prilikama, do kraja treće decenije 18. stoljeća uložio je velike napore da tvrđavu Ban Vir izgradi kao jednu od najsnažnijih fortifikacija na južnim granicama Bosanskog ejaleta. Nakon kratkotrajnog prekida radova, uzrokovanim osmansko-mletačkim ratom, Osman-paša je po naređenju Visoke Porte jula 1714. godine pristupio popravci oštećenja trebinjske tvrđave. U naredbi je dobio instrukciju da za navedene radove angažira radnu snagu iz Cernice, Ljubinja i Nikšića.⁴⁷ Naredne godine započelo je kopanje i zidanje hendeka (kanala) oko grada, što je predstavljalo najveći do tada organizirani građevinski poduhvat na tvrđavi.

Za to je iz Istanbula upućen poseban ferman i osigurana potrebna finansijska sredstva. Kao i ranije, Osman-paša se, obavještavajući ih o sadržaju fermana, obratio Dubrovčanima sa molbom da mu na raspolaganje stave 40-50 čerahora, 5-10 klačinara i majstora za rezanje kamena, kojima će biti osigurana hrana i plate.⁴⁸ Kanal koji je okruživao Trebinje bio je strateški planiran projekat, koji je trebao da bude prva zona odbrane u slučaju eventualnih napada na centralni dio naselja. Njegova gradnja je, prema tvrdnjama nekih autora, završena 1715. godine.⁴⁹ Voda kojom je kanal bio ispunjen dovedena je iz Trebišnjice. Na njemu je primijenjena identična tehnika gradnje kao na bedemima tvrđave i bio je ovalnog oblika. Prema podacima iz zapisnika

44 T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 132 12966.

45 T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 208 20115.

46 Enes Pelidija 1989, 143.

47 Vladimir Ćorović 1941, 96.

48 Vojislav J. Korać 1971, 214.

49 Hamdija Kreševljaković 1954, 137.

sjednice Opštinskog vijeća Trebinja iz 10. aprila 1928. godine kanal je bio dužine 460 m, dubine 5 i širine 10 metara.⁵⁰ Zatrpan je tridesetih godina 20. stoljeća.

Završetkom gradnje novih, ojačanih bedema tvrđave Ban Vir, te kanala po kojem je tvrđava bila u širem području prepoznatljiva više od dva stoljeća, Trebinje je dobilo najkvalitetniju fortifikaciju na koju su se u odbrani teritorije Hercegovine oslanjale druge tvrđave. U njoj su 1723. godine bili evidentirani vojni rodovi janjičara, azapa - posadne pješadije, pripadnici noćne straže i sluge časne džamije. Posada se finansirala od prihoda ciganske *džizije* (glavarina)⁵¹ iz mjesta Vučitrna u iznosu od 1775,5 groša.⁵² Zbog pojave novih slučajeva napada hajduka i nagomilavanja mletačke vojske na hercegovačkoj granici, Osman-paša Resulbegović je jula 1717. godine vršio određene preinake na trebinjskoj tvrđavi. Prema jednom dubrovačkom izvještaju iz 11. jula iste godine, "Osman-beg gradi kulu na Banviru i meće topove i došlo mu je 10 bajraka (četa) sejmena za veziera".⁵³ Prilike na krajištu u Hercegovini, osobito zbog opasnosti koja je prijetila napadom na Trebinje, zahtijevale su povećanje broja osmanske vojske u pograničnim utvrdama. U mletačko-osmanskom ratu, koji je trajao od 1714. do 1718. godine, iz Novog prema Popovom polju aktivno su prelazile hajdučke čete iz Crne Gore.⁵⁴ U tom smislu hercegovački sandžak-beg poslao je posadi Ban Vir u Trebinje značajniju vojnu pomoć. U mletačkim prodorima za vrijeme rata privremeno su zauzeta pojedina mjesta u Popovom polju, ali Trebinje i tvrđava Ban Vir nikada nisu osvojeni. U toku 1719. godine Osman-paša započeo je izgradnju Careve džamije, a u novoj tvrđavi podigao je konak. Posljednji građevinski radovi na tvrđavi Ban Vir vjerovatno su završeni 1721. godine. To potvrđuje i natpis iznad ulaznih vrata u tvrđavu koji se tada nalazio na zapadnoj strani: "Obraduj pravovjerne, jer će doći pomoć od Boga i skora pobjeda. U ime Boga ovu tvrđavu sagradi 1134. miri-miran trebinjski muhafiz Hazreti Osman-paša".⁵⁵ Time je okončana druga faza gradnje trebinjske fortifikacije.

Posljednje godine Osman-pašine kapetanske uprave u Trebinju protekle su u relativno stabilnim i kontrolisanim političkim prilikama. Po naređenju iz

50 Vojislav J. Korać 1971, 214.

51 T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 153 15068.

52 T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 46 4569.

53 Vojislav J. Korać 1971, 191.

54 Raif Hajdarpašić 1998, 52.

55 Hamdija Kreševljaković 1954, 17.

Istanbula 1721. godine podigao je palanku Ljubinje⁵⁶, a dvije godine kasnije i svoj dvor. U administrativnom pogledu ova palanka je pripadala komandi trebinjskih paša. Zbog toga je 1725. godine Osman-paša primio ferman sa instrukcijom Visoke Porte da počne "iznova graditi tvrdu palanku u kasabi u Ljubinju". Palanka Ljubinje i Ban Vir tvrđava u Trebinju bile su povezane novom putnom komunikacijom, zbog čega je u kriznim situacijama između njih bila olakšana razmjena vojnika, oružja i robe. Iz Ljubinja su 1725. godine braniocima tvrđava Ban Vir, Klobuk i Onogošt transportovani municija i zalihe hrane, a Ljubinju su, kao pomoć u zaštiti muslimanskog stanovništva iz spomenutih mjesta, poslani vojni formacije.⁵⁷ Preuzimanje, odlaganje municije i sigurnost tvrđave bili su u nadležnosti dizdara, koji su u pravilu bili age višeg ranga. Izvan njegove vlasti bilo je donošenje odluka i komanda nad vojnom posadom koja je bila stacionirana u tvrđavi. U nekim slučajevima ovlaštenja i djelovanje dizdara Ban Vir tvrđave protezala su se i na Klobuk, jednu od najvažnijih utvrda u neposrednoj blizini Trebinja. Dizdari trebinjske tvrđave bili su, uglavnom, članovi porodice Resulbegović. Njihovo prisustvo u tvrđavi evidentirano je još 1712. godine, a funkciju dizdara obavljali su sve do ukidanja kapetanija 1835. godine.⁵⁸ U tom periodu, prema do sad poznatim izvorima, dizdari Ban Vir tvrđave bili su:

Hajdar-aga (prije 1711. godine)

Hasan-aga (dizdar od Ban Vira)

Hasan-aga (dizdar, spominje se augusta 1711. kao i prethodno navedeni)

Hasan-aga, Mehmed-aga, Osman-aga i Husein-aga (dizdari 1714. godine)

Ahmed ili Mehmed-aga (dizdar 1719. godine)

Mustafa-aga (dizdar 1730. godine)

Hasan-aga Resulbegović (dizdar do 1731. godine)

Salih-aga (dizdar 1732. godine)

Mehmed-aga (dizdar 1764. godine)

Osman-aga i Husein-aga (dizdari 1775. godine)

Ali-aga (dizdar u dva navrata 1812. i 1813. godine)

Ahmed-aga (dizdar 1829. godine)⁵⁹

56 Isto, 15.

57 T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 106 10489.

58 Vojislav J. Korać 1971, 254.

59 Isto, 271-272.

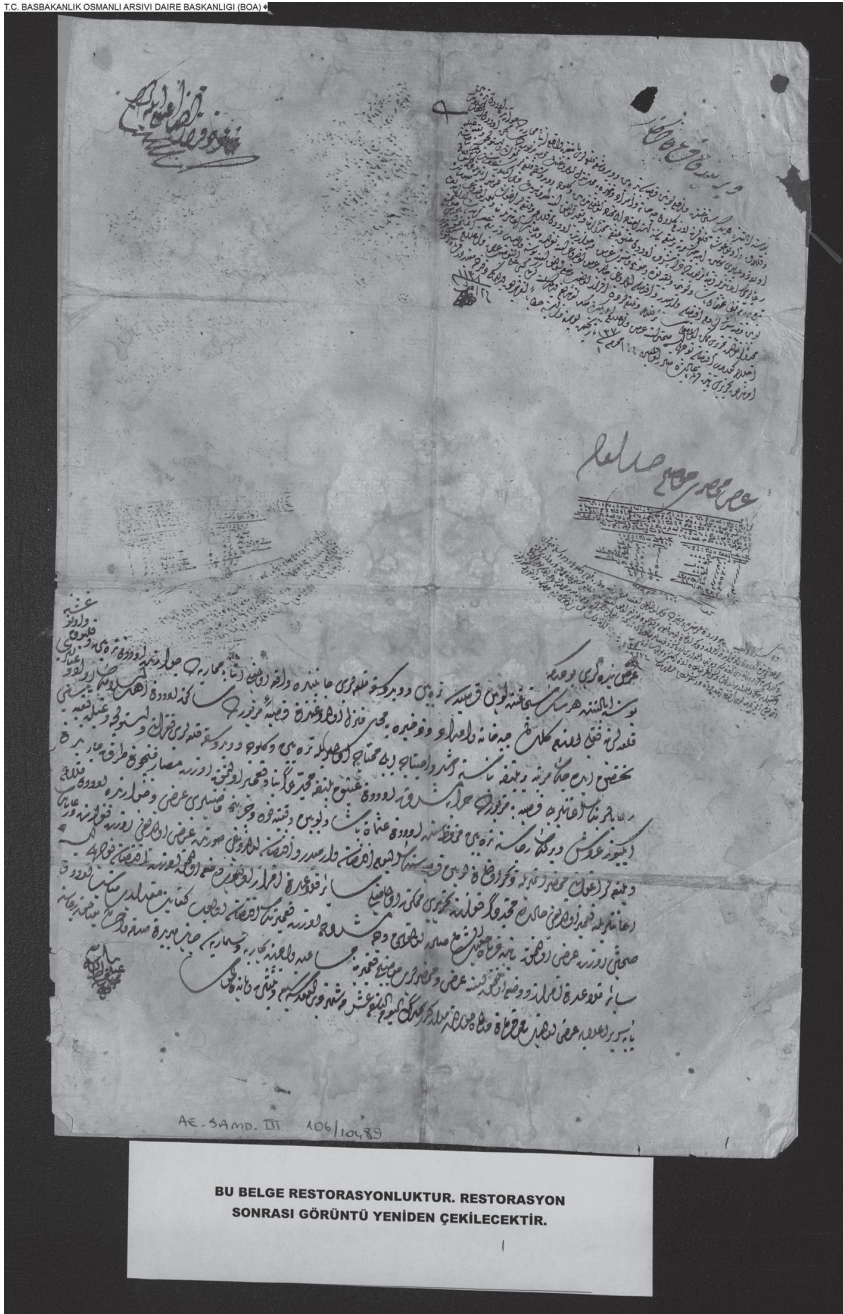
U Istanbulu je 1835. godine preminuo Osman-paša Resulbegović koji je djelujući na različitim i uticajnim pozicijama za tri decenije uspio postaviti temelje političke dominacije svoje porodice u Hercegovini. Dvije godine ranije, u jednom dokumentu od 20. maja 1728. godine zabilježeno je da su on i njemu blisku saradnici uhapšeni.⁶⁰ To objašnjava i njegovo trajno odsustvo iz političkog života Trebinja. Pod imenom Ban Vir trebinjska tvrđava, prema nekim autorima, posljednji put se spominje u 1729. godini. U povijesnim izvorima i administrativnim dokumentima naziv Ban Vir nalazimo još 1751. godine, premda se ono u identičnoj formi u upotrebi održavalo u javnom mnijenju naroda Trebinja i okoline sve do kraja 18. stoljeća.⁶¹ Od početka 19. stoljeća Ban Vir, kao naziv za raniji toponim, potpuno je zamijenjen nazivom *trebinjska tvrđava*, odnosno Trebinje. Naselje formirano oko ove snažne fortifikacije doživjelo je temeljitu transformaciju i do kraja 18. stoljeća predstavljalo je jednu od ekonomski i trgovački najprosperitetnijih sredina u Bosanskom ejaletu.

Zaključak

Značaj Trebinjske kapetanije u odbrani granica Hercegovine i Bosanskog ejaleta, kao krajišta na kojem su tokom 17. i 18. stoljeća vođeni dugotrajni i teški ratovi, proizlazio je iz geografskog i geostrateškog položaja ovog područja. Nakon osvajanja Novog od strane Mletačke Republike 1687. godine Visoka Porta je inicirala projekat gradnje širokog pojasa osmanskih fortifikacija, sa ciljem osiguranja granica Bosanskog ejaleta. U tom odbrambenom sistemu ključnu ulogu imala je nova tvrđava Ban Vir, građena na fundamentima ranije utvrde iz druge polovine 17. stoljeća, koja je predstavljala neosvojiv bastion za mletačku vojsku i hajdučke čete iz Crne Gore. Njena gradnja bila je ekonomski vrlo ambiciozan, skup, ali arhitektonski vrlo napredan projekat, koji je posebno tretiran i finansijski podržavan od strane osmanskih vlasti u Istanbulu.

60 T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 135 031 272 - 273.

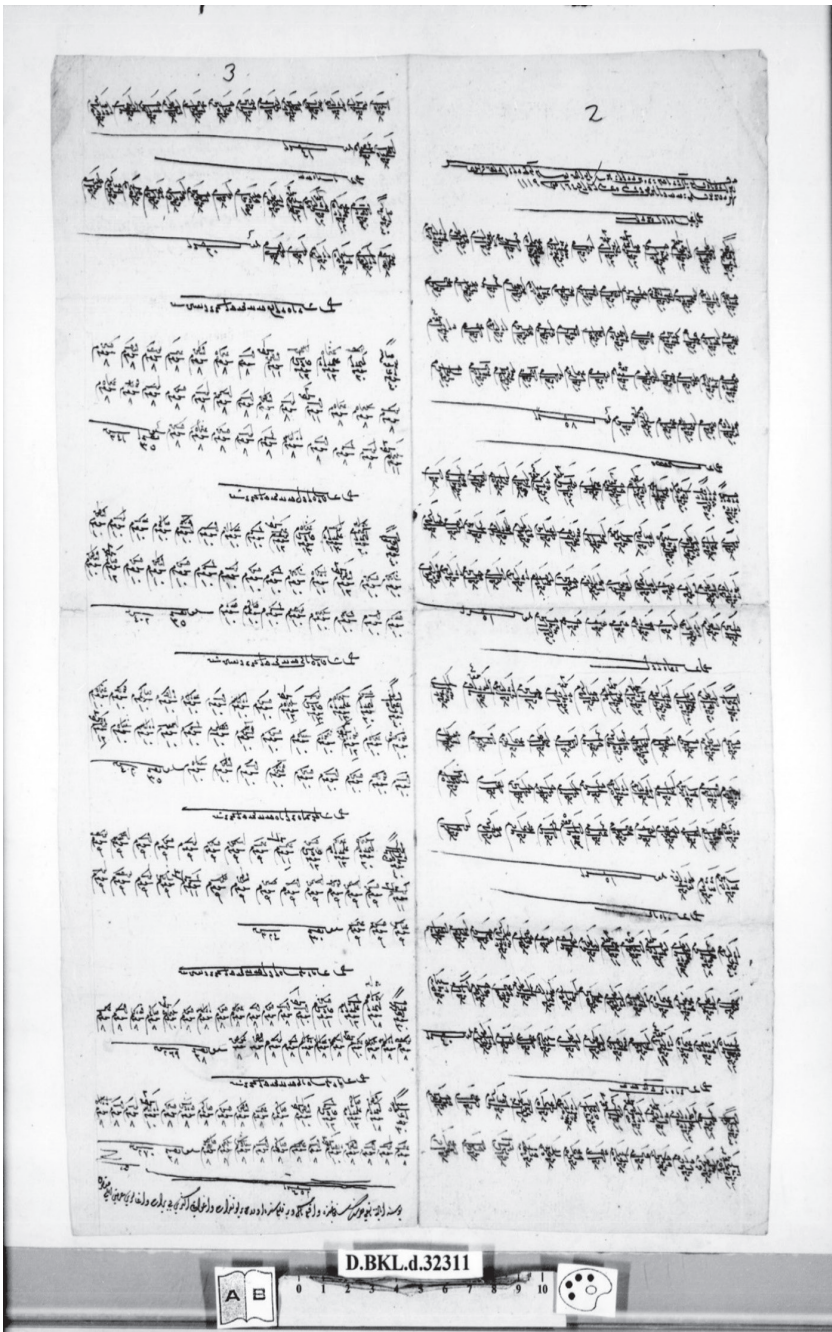
61 Vladislav Skarić 1985.

BU BELGE RESTORASYONLUKTUR. RESTORASYON SONRASI GÖRÜNTÜ YENİDEN ÇEKİLECEKTİR.

AE.SAMD.III.00106.10489.001

Dokument 2 (prva stranica): T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, D.BKL.d 32311.

Dokument 2 (druga stranica): T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, D.BKL.d. 32311.

BAN VIR FORTRESS IN TREBINJE: ROLE IN THE POLITICAL LIFE AND DEFENSE OF HERZEGOVINA

SUMMARY

The importance of the Trebinje Captaincy in the defense of the borders of Herzegovina and the Bosnian ejalet, as the end of the 17th and 18th centuries where long and difficult wars were fought, stemmed from the geographical and geostrategic position of this area. After the conquest of Novi by the Republic of Venice in 1687, Visoka Porta initiated a project to build a wide belt of Ottoman fortifications, with the aim of securing the borders of the Bosnian ejalet. In this defense system, the new Ban Vir fortress, built on the foundations of an earlier fortress from the second half of the 17th century, played an impregnable bastion for the Venetian army and the Hajduk troops from Montenegro. Its construction was an economically very ambitious, expensive, but architecturally very advanced project, which was specially treated and financially supported by the Ottoman authorities in Istanbul.

Keywords: Ban Vir, Trebinje, Bosnian Eyalet, Herzegovina, Ottoman Empire, fortifications

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

- T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İE.DH.,11.1035.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, DVNSMHM.d., 111.2499.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, D.BKL.d 32311.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 188 18164.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 150 14772.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 132 12966.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 208 20115.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 153 15068.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 46 4569.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 106 10489.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, AE.SAMD.III 135 031 272 - 273.
Archivio di Stato di Venezia, Trattasi di: 1. Trebinje (Dalmazia), Fondo. P.T.M., b.472, F.672, disegno1, olim sala margherita serie LXXXVIII, 8 ora in cassettiera 14041.

Knjige

- Figurić Ante, *Trebinje nekada i danas*, Ljubljana, 1930.
- Hajdarpašić Raif, *Trebinjska kapetanija u odbrani Hercegovine*, Sarajevo, 1998.
- Korać J. Vojislav, *Trebinje - Istorijski pregled*, II, Period od dolaska Turaka do 1878. god. (prvi dio), Trebinje, 1971.
- Kreševljaković Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.
- Luburić Andrija, *Orlovići i njihova uloga u crnogorskom badnjem večeru 1710. godine*, Beograd, 1934.
- Novak Grga, *Borba Dubrovnika za slobodu 1683-1699*, Zagreb, 1935.
- Pelidija Enes, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*, Sarajevo, 1989.
- Rastoder Šerbo, *Begovi na granici: Resulbegovići od Novog, Trebinja do Ulcinja*, Podgorica, 2011.
- Samardžić Radovan, *Veliki vek Dubrovnika*, Beograd, 1983.
- Skarić Vladislav, "Podaci za historiju Hercegovine od 1566. do sredine 17. vijeka", *Izabrana djela III*, Sarajevo, 1985.

Radovi

- Buzov Snježana, "Razgraničenje između Bosanskog pašaluka i mletačke Dalmacije nakon kandijskog rata", *Povijesni prilozi*, 12, Zagreb, 1993.
- Ćorović Vladimir, "Odnosaji Crne Gore sa Dubrovnikom od Karlovačkog do Požarevačkog mira", *Glas SAN*, CLXXXVII, Beograd, 1941.
- Hrabak Bogumil, "Trebinje, Popovo i donja Neretva u hajdučkom vojevanju za vreme Morejskog rata", *Prilozi*, br. 17, god. XVI, Institut za istoriju, Sarajevo, 1980.
- Kreševljaković Hamdija, Kapidžić Hamdija, "Stari hercegovački gradovi", *Naše starine*, II, Sarajevo, 1954.
- Novaković S., "Trebinje, Tvrdoš i Savina. Pisma iz hranionice manastira Savine s nekim primedbama", *Starine JAZU*, 16 (1884).
- Skarić Vladislav, "Trebinje u 18. vijeku", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XLV, Sarajevo, 1933.
- Taslidža Faruk, "Uloga Redžep - paše Nevesinjsca u Bečkom ratu (1683 - 1699)", *Prilozi Instituta za historiju*, 44, Sarajevo, 2015.
- Zečević Alen, "Vojno-diplomatska aktivnost trebinjskog kapetana Osman-paše Resulbegovića od 1699. do 1718. godine", *Zbornik radova sa naučnog skupa "Kulturno-historijski tokovi u Bosni 15-19. Stoljeća (IV)"*, Univerzitet u Sarajevu-Orijentalni institut, Sarajevo, 2022.

